

П. Сіреджук

З ІСТОРІЇ ТОРГІВЛІ НІМЦІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (XVI – XX ст.)

Тема участі німців у торгівлі Східної Галичини давно привертала увагу зарубіжної і вітчизняної історіографії. У тій чи іншій мірі її торкалися у своїх дослідженнях А. Куропатницький, В. Лозинський, М. Недзвеський, С. Шмюр-Пепловський, а останнім часом М. Мазур та І. Монолатій. Вони достатньою мірою розробили проблему участі німців краю у зовнішній торгівлі. Слабше ними висвітлено питання їх внеску у внутрішню

торгівлю. Окрім М. Мазура, який висвітлив торгівлю в німецькій колонії Нойдорф біля Дрогобича, ніхто більше не торкався аспекту становлення постійної торгівлі у самих німецьких колоніях [15; 17; 18; 19; 20; 21; 22]. Мета даної розвідки в загальних рисах показати участь німців краю у зовнішній і внутрішній торгівлі Східної Галичини й насамперед складання постійної роздрібною торгівлі в самих німецьких колоніях досліджуваного регіону.

Необхідно відзначити, що у господарському житті німці завжди були дуже активними. Крім землеробства й ремесла, деякі з них займалися й торгівлею. Звісно, що першими торговцями, як правило, були не сільські, а міські німці. Оскільки вони в містах Східної Галичини жили ще з княжих часів, то й з тих пір, вірогідно, й займалися торгівлею.

Торгували східногалицькі німці й протягом усього середньовіччя. Найкраще досліджено роль німців Львова у внутрішній і зовнішній торгівлі шляхетської Польщі. У XVI–XVII ст. у м. Львові сформувалися цілі династії торговців. Кожна з них мала свою спеціалізацію. Рибою і м'ясом торгували Гебальд Ворцель, Петер Гелар, Йозеф Крайзер, Йоганн Фукс та Мартин Шарфенбергер, який займався гуртовою торгівлею соленої й сушеної риби, був дуже заможним купцем, його знали не тільки в цілій королівській Польщі, але й далеко за її межами. У 1617–1655 рр. славнозвісним купцем, що торгував у місті різними видами сукна, був Мат'яс Гаудер. Серед львівських купців першої половини XVII ст. був і Йоганн Аттелмаєр, капітал якого становив 120.000 польських злотих [19, s. 161, 169].

Львівські купці німецького походження в добу Першої Речі Посполитої вели постійну торгівлю з Німеччиною, Молдавією та Туреччиною. Найбільший внесок у міжнародну торгівлю зробили купці Львова та Самбора. Відомими купцями у Львові були Ярош Віттенбергер, Сімон Ганель, Міхаель Ганель, Станіслав Ганель, Йоганн Цандлч. Сімон Ганель 1550 р. торгував із Молдавським князівством. З Туреччиною торгові контакти мав Станіслав Ганель, який помер 1577 р. Ярош Віттенбергер, Міхаель Ганель та Йоганн Цандлч вели торгівлю з Краковом. Останній у краківського міщанина Станіслава Ельгорна закупив товарів на 3000 гульденів. Зі самбірських купців, які підтримували торговельні зв'язки з Швабією, найбільш впливовими були Пеутух (1447), Вільгельм Фабрінгер (1596), Вільгельм Грім, Балтазар Чомер (1598) [16, s. 139, 140; 17, s. 162, 165, 167, 169]. Як бачимо, деякі німці Львова як у внутрішній, так і зовнішній торгівлі досягли значних успіхів.

У перших десятиліттях XIX ст. у руках львівських німців була зосереджена торгівля з Росією й Німеччиною, яка приносила їм великі прибутки. Тогочасна львівська преса, зокрема "Gazeta Lwowska", 11 травня 1816 року писала, що "багато львівських німців розбагатіли на торгівлі

з Росією і Німеччиною і поставили собі в місті добротні кам'яниці” [8, s.368].

Пізніше німці Східної Галичини в основному займалися внутрішньою торгівлею. Вони мали магазини в містах і містечках краю. У Львові близько 1812 р. магазини відкрили німці Кобервайн і Клотц, а Георг Гофманн відкрив чи не перший у місті ресторан, який відвідували не тільки німці, але й поляки. На той час у Львові діяло казино Гьохта. У містечку Тартакові на Львівщині 1858 р. німці-купці також мали магазини. Адольф Прютцнер мав у Львові торговий дім з продажу хімічно-технічних товарів на вулиці Коперніка, 32, який він заснував на початку ХХ ст. У ньому можна було придбати товари й іноземних фірм: бельгійських, німецьких та французьких. У Парижі цей торговець мав свого представника. У магазині покупці могли подивитися каталог цін на товари фабрик і фірм Європи. Він провадив не тільки роздрібну, але й гуртову торгівлю, причому при гуртовому збуті вдавався до системи знижок. Гуртом збував велику кількість різних видів скла, гуми, порцеляни, фільтрованого паперу, інструментів і приладів для фабрик і лабораторій. У Львові другим великим спеціалізованим магазином був торговий дім Г.Даттнера, який реалізовував кам'яне вугілля, кокс, торф і обладнання для парових млинів та броварень. У Коломиї 1896 р. місцевими німцями відкрито німецький ресторан. У м. Станіславі Генрик Келлер у 1909 р. торгував бакалійними товарами [18, s.53; 22, s.102; 9, s.3; 12, s.3].

Серед торгового люду німецької спільноти краю неординарною постаттю був Йосип Бреуер. Народився 1808 р. у Польщі. Прибув до Львова 1826 р. із великим капіталом. Тут заснував транспортну компанію, яка не тільки налагодила в місті перевезення пасажирів, але й сама добре розвивалася. У 1850 р. заснував “Торговельно-промисловий дім”. Спочатку в ньому він відповідав за транспортну й експедиторну справу. Через три роки його обрали президентом “Торговельно-промислового дому”. На цій посаді перебував 25 років. За його президентства в “Торговельно-промисловому домі” найкраще розвивалася економіка краю. Завдяки успішній роботі його інституції через Буковину велась жвава торгівля з Росією й Придунайськими краями. Чи не найбільшим економічним досягненням “Торговельно-промислового дому” була участь у будові трьох залізничних віток: Львів – Перемишль, Львів – Чернівці та Львів – Підволочиська. Був меценатом і протягом кількох років опікувався у Львові “Музичним товариством” і “Галицьким господарським товариством”. Його заслуги перед австрійською державою відзначені орденом Залізної корони III ступеня й наданням шляхетського титулу. Помер у Львові 9 вересня 1877 р. [23, s.428-429].

Торговцями німці були не тільки в містах, але й у селах. Постійна торгівля в німецьких поселеннях розпочалася одночасно з їх виникненням. Щоправда, в середніх і великих німецьких колоніях першими торговими точками були корчми. У хронологічному порядку їх виникнення виглядає приблизно так: у Бригідау й Фалькенштайні (1785), Ушковичах (1796), Унтербергені (1797), Гельзендофі (1798), Дойчбасі (1818), Кьонігсау (1847), Йосипсберзі (1865), Летні (1862), Аннаберзі, Бекерсдофі, Броніславівці, Гартфельді, Енгельсберзі, Йозефінендорфі, Карлсбергу, Константинівці, Кранцберзі, Маленісках, Мервиці, Феліціенталі, Фрайфельді (1900)[1]. До появи в колоніях “Німецьких Домів” корчми були основним місцем відпочинку німців, як молоді, так і статечних бауерів. Згодом з’являються магазини рільничих гуртків, “Спілки німців-християн Галичини” (СНХГ) та приватних осіб.

Через брак архівних джерел неможливо повною мірою висвітлити розвиток стаціонарної торгівлі серед німецької спільноти в сільській місцевості краю. Відомо, що перед Першою світовою війною питома вага спілчанських магазинів була невеликою. СНХГ мала тоді тільки одинадцять торгових точок: одне казино (Мюнхенталь), три універмаги (Багінсберг, Кайзердорф та Станіслав) і сім магазинів (Борислав, Бредгайм, Корости біля Дрогобича, Левандівка, Мюнхенталь, Сапіжанка й Феліціенталь) [7].

Багінсберзький універмаг “Aplikeit” засновано 23 грудня 1909 р. Ним від початку опікувалися його засновники Філіпп Коль, Христіан Месснер (учитель місцевої школи), Йоганн (Іван) Павлишин і Філіпп Шмаленберг. Щорічно обирався новий склад дирекції універмагу, яка працювала на громадських засадах. Сьогодні складно оцінювати ефективність його роботи. З інформації дирекції універмагу з’ясовано лише те, що 9 березня 1913 р. він припинив своє існування. Більше пощастило станіславському універмагу. Він був заснований 1908 р. і проіснував до вересня 1939 р. У 1936 р. у Стрию німці відкрили свій магазин під назвою “Mida” [2; 14, s.4].

Магазинів “Towarzystwa Kótek Rolniczych” теж було мало. Зі звіту управи цього товариства за 1913 р. довідуємося, що його магазини діяли лише в чотирьох німецьких колоніях: Махлинці, Нових Бурчицях, Новому Тичині й Феліціенталі. Найбільш успішно з них розвивалися магазини в Махлинці та Філіціенталі. Махлинецький магазин приніс осередку за 1913 р. чистого прибутку на суму 506 корон. Вартість товарів магазину оцінювалася в 650 корон. Магазин рільничого гуртка колонії Феліціенталь мав товару на 1.000 корон [5, s.108].

У міжвоєнному періоді непогано працював магазин “Towarzystwa Kółek Rolniczych” у Бекерсдорфі на Підгаєччині. Його обіг у 1932 р. становив 12.965 злотих. Жителям колонії магазин реалізував товарів на суму 6.783 злотих, чистого прибутку ця торговельна точка 20 членам осередку дала 132 злотих [3].

Приватна торгівля товарами повсякденного вжитку в німецьких колоніях зародилася не пізніше 90-х років XIX ст., адже 1900 р. у німецьких колоніях ще було дуже мало приватних магазинів. Нам відомі магазини Йоганна Бізанца в Айнзіделі (тютюнових виробів), Йоганна Канда в Мервиці, Марії Гааб у Розенберзі, Терези Бізанц у Фалькенштайні (торгували молоком і молочними продуктами) [4, s.842, 1092, 1195]. Надалі мережа торгових точок постійно зростала. У Багінсберзі в 1913 р. магазин продовольчих товарів мав Йоганн (Ян) Легнер [11, s.3].

Багато німців відкривали в містах і селах Східної Галичини свої магазини й цим долучилися до розширення торговельної мережі. У великих містах краю: Львові, Перемишлі, Станіславі, Стрию й Тернополі німці мали не тільки малі, але й великі магазини роздрібно́ї й гуртової торгівлі, товари яких рекламувалися рекламними агентствами краю. Зокрема, немало рекламної інформації про них можна було почерпнути з щорічника “Алфавітна книжка промислово-торгівельна Королівства Галичина”. Наприклад, у цьому рекламному виданні на 1913 р. зазначається, що Ян (Йоганн) Кюест у 1876 р. у Львові заснував магазин і склад гуртової торгівлі й збував споживачам різну порцеляну, фаянс, майоліку, а також столові, чайні сервізи, лампи, велосипеди, машинки до прання. Його співвітчизник Фрідріх Кнауер продавав мешканцям міста й околиць постіль, ковдри, коци й матраци [13, s.31,154].

У Станіславі на початку XX ст. славився магазин Кароля Гаусвальда, який єдиний у Покутському регіоні провадив торгівлю мисливською зброєю й спорядженням. Крім того, мав склад гуртової торгівлі, звідки споживачам реалізовували велосипеди, швейні машинки й сейфи. У цьому місті Й.Вальтер торгував квітами й квітковим насінням. У Перемишлі першокласними винами торгував Домінік Траулер, у Тернополі Олександр Вагнер реалізовував будівельні матеріали. У нього купували асфальт, дахівку, ізоляційні труби, ванни, парові котли, різні залізні конструкції тощо [13, s.51, 81, 154, 183].

Оскільки їх магазини в місцевому єврейському торговельному світі були чи не єдиними винятками, то німців-конкурентів намагалися позбутися всілякими засобами, в тому числі й злочинними. Так, у містечку Бурштині на Опіллі німець Шуберт мав свій магазин, що серед інших був єдиним

магазином, власником якого був християнин. Недоброзичливі конкуренти Шуберта влітку 1901 р. підпалили його торговельну точку [6, с.3].

У міжвоєнному періоді стаціонарна торгівля в німецьких колоніях сільської місцевості мала здебільшого приватний характер і була достатньо розвинутою. Торгові точки належали як німцям, так і полякам, українцям й, звісно, євреям. Наприклад, у Нойдорфі на Дрогобиччині напередодні німецько-польської війни було п'ять магазинів: чотири з них приватні й один кооперативний. Цікаво, що тільки один належав польській родині, а решта перебували в руках українців. Кооперативний магазин, відкритий у 1937 р., належав українському кооперативу “Згода”. М.Мазур зазначає, що на нього любо було глянути з точки зору оформлення й реклами. У магазині можна було придбати продовольчі й промислові товари найкращої якості. Тут купували товари не тільки українці, але й німці й поляки [20, s.124]. Купувати святковий одяг, взуття й постільну білизну в міжвоєнному часі колоністи їздили до найближчих міст. Саме так поступали й мешканці німецької колонії Нойдорф [20, s.124].

Німці були причетні й до ринкової торгівлі. На ринках вони з вигодою збували продукти землеробства й тваринництва, зокрема, зерно, картоплю, сир, молоко, масло. Продавали коней, корів і свиней. На торгах купували все, що необхідне вдома для господарства, а також поросят, іноді телят і корів чи коня. Так, колоністи Кам'янки-Буської у Львові продавали яловичину й лій. Мешканці Бекерсдорфа у м. Підгайцях продавали картоплю, а на ринку в Коломиї молочні продукти збували німецькі господині Багінсберга, Маріягільфа й Флеберга. Господині німецької громади села Грабівця сільськогосподарську продукцію збували у Стрию, а бауери Нойдорфа на торгах у Дрогобичі – велику рогату худобу, коней і свиней [10, s.4; 20, s.124; 21, s.58].

Отже, підсумовуючи, можна стверджувати, що торгівлею галицькі німці у Східній Галичині займалися з княжих часів. У середньовіччі багато з них, особливо львівські й самбірські купці, у своїх руках зосередили не тільки внутрішню, але й міжнародну торгівлю.

Із заснуванням німецьких колоній у них виникають постійні точки торгівлі спиртними напоями – корчми. Наприкінці XIX ст. у зв'язку з діяльністю “Towarzystwa Kółek Rolniczych”, “Спілки німців-християн Галичини” та кредитних кооперативів у колоніях зароджується стаціонарна торгівля товарами щоденного вжитку. Розгалужена сітка торгових точок у німецьких колоніях почала складатися лише на початку XX ст. Більшість приватних торгових точок знаходилася здебільшого в руках осіб єврейської національності. Магазины в німецьких колоніях належали громадським економічним товариствам, торговельним кооперативам і

приватним особам. Найбільшого розвитку стаціонарна торгівля в німецьких колоніях досягнула лише в міжвоєнному часі, тоді вона набрала цивілізованого вигляду, і, що цікаво, власники торгових точок вдавались до реклами товарів, що, безперечно, було новацією в тодішній сільській торгівлі. Свої магазини східногалицькі німці мали й у містах та містечках краю. У деяких із них був широкий вибір не тільки крайових, але й закордонних товарів. Відомі власники магазинів, які підтримували сталі контакти з іноземними фірмами.

Одночасно галицькі німці сприяли розширенню сітки торгових точок у містах і селах Східної Галичини. Відкриття німцями нових магазинів у національних поселеннях і містах краю мало велике значення для німецького, українського, польського населення, адже підривало монополію єврейських торговців та лихварів.

Фактичний матеріал цієї розвідки може послужити базою для подальших досліджень з історії торгівлі у Галичині й Україні, а також при написанні узагальнюючих праць із цієї проблематики.

1. ЦДІА України у Львові, ф. 134, оп. 2, спр. 838, арк. 6 зв.; ф. 453, оп. 1, спр. 81, арк. 25; спр. 1129, арк. 48; спр. 1133, арк. 26 зв.; спр. 1153, арк. 70; спр. 1277, арк. 6 зв., 7 зв.
2. Там само, ф. 146, оп. 25, спр. 3669, арк. 1-24.
3. Державний архів Тернопільської області, ф. 231, оп. 1, спр. 2016, арк. 18.
4. Österreichischer Zentralkataster. – Wien, 1903. – Т. X.
5. Sprawozdanie z czynności Towarzystwa “Kółek Rolniczych” za rok 1913. – Lwów, 1914.
6. Галичанин. – 1901. – 10 авг.
7. Deutsche Volksblatt für Galizien. – 1908. – 13. März. – S. 8; 1910. – 11. März. – S. 8; 13. März. – S. 8; 22. Apr. – S. 5; 6. Mai. – S. 7; 12. Aug. – S. 7; 23. Sep. – S. 6; 1911. – 28. Apr. – S. 5; 29. Now. – S. 5; 1912. – 28. Apr. – S. 4.
8. Gazeta Lwowska. – 1816. – 11 maja.
9. Gazeta Kołomyjska. – 1896. – 9 wrzeź.
10. Gonic Pokucki. – 1907. – 18 lip.
11. Kurjer Kołomyjski. – 1913. – 1 czerw.
12. Kurjer Stanislawowski. – 1909. – 28 lut.
13. Ogłoszenia // Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicji. – Lwów, 1912.
14. Ostdeutsche Volksblatt. – 1936. – 6. Oktob.
15. Монолатій І. Українсько-німецькі етнокультурні взаємини в Галичині // Галичина. – 2002. – №. 8.
16. Kaindl R Die Deutschen in Galizien und in der Bukowina. – Frankfurt, 1916.
17. Kuczera A. Samborszczyzna. Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii Samborskiej. – Sambor, 1935. – Т. I.
18. Kuropatnicki A. Geografia albo dokładne opisanie Królestwa Galicji i Lodomeryi. – Lwów, 1859.
19. Loziński W. Patrycyat i mieszaństwo lwowskie w XV-XVI wieku. – Lwów, 1902.
20. Mazur M. Neudorf-Poiminowice. Współzycie narodowości na ziemi drohobyckiej. – Warszawa-Poznań, 1998.

21. Niedzwiecki M. Powiat Podhajecki pod względem geograficznym, statystycznym i historycznym. – Stanisławów, 1896.
22. Schmur-Peplowski S. Galiciana. 1778-1812. – Lwów, 1896.
23. Tyrowicz M. Breuer Józef (1808-1877) // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1936. – T. 2.

The article deals with a role of the German population of East Halychyna in formation of a stationary trade network in the cities and countryside of the region, in the establishment and development of the international economic connections.